

DE PROCESGERICHTE BLIK OP HET AfstUDEREN: ZES StELLINGEN

drs. I.M.F.J. Joukes

Artikel voor KIM-spiegel, nr.126, 1e kwartaal 1998, jaargang 33, pp. 20-25

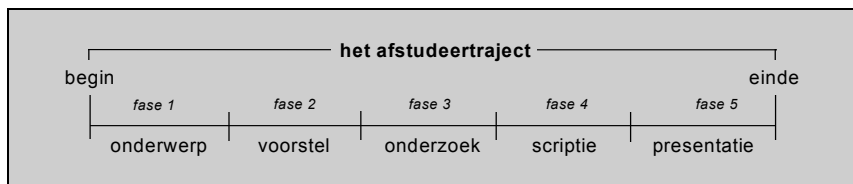
Inleiding

Op het Koninklijk Instituut voor de Marine (KIM) circuleert een aantal documenten waarin de eisen zijn beschreven die worden gesteld aan de afstudeerproducten. Deze documenten zijn zowel voor de afstudeerdocent als de afstuderende officier-cursist toegankelijk. Het ontbreekt de studenten (en niet-afgestudeerde docenten) echter nagenoeg geheel aan een beschrijving van het afstudeerproces en de mogelijke valkuilen daarin. Voldoende aanknopingspunten dus om een procesgerichte kijk op het afstuderen centraal te stellen.

Producten en activiteiten: fasering in de tijd

Vooraf reeds meer inzicht in het afstudeerproces krijgen is om een aantal redenen belangrijk. Eén van de meest zwaarwegende argumenten is dat door bewust stil te staan bij het in de tijd uitzetten van de op te leveren afstudeerproducten, afstudeerder én begeleider zich een basis verschaffen voor de besturing en de beheersing van het afstudeerproces. Grotendeels in overeenstemming met het bepaalde in de Bundel Onderwijsvoorschriften Koninklijk Instituut voor de Marine (BOV), zijn vijf afstudeerproducten (meervoud!) te onderscheiden. Die afstudeerproducten zijn overigens ook de naamgevers van evenzovele fasen in het afstudeerproces (zie ook figuur 1):

- Fase 1: het bepalen van onderwerp van het afstudeeronderzoek.
- Fase 2: het bedenken van een onderzoeksvoorstel.
- Fase 3: het uitvoeren van de daadwerkelijke onderzoeksactiviteiten.
- Fase 4: het schrijven van de scriptie als het verslag van de onderzoeksactiviteiten.
- Fase 5: het houden van een presentatie over het gehele afstudeerproces.

Figuur 1: de vijf fasen in het afstudeerproces

Fasen in het afstudeerproces: toelichting op de werkzaamheden

In het voorgaande werden de afstudeerproducten (onderwerpskeuze, onderzoeksvoorstel, onderzoeksactiviteiten, scriptie en presentatie) gepresenteerd als evenzovele handvaten voor het indelen van het afstudeerproces. De vijf fasen kunnen vervolgens verder worden toegelicht door in te gaan op de te verrichten afstudeerwerkzaamheden.

Fase 1: Het onderwerp

In de eerste fase wordt een onderwerp dat een afstudeeronderzoek waard is gekozen. In het ideale geval vloeit de onderwerpskeuze voort uit de persoonlijke interesse en het tot dan toe genoten onderwijs. Bovendien dient een en ander in overleg met de opdrachtgever (het KIM) en de afnemer (het KM-organisatiedeel waarvoor het onderzoek zal plaatsvinden) van de onderzoeksresultaten te geschieden.

Fase 2: Het onderzoeksvoorstel

Het onderzoeksvoorstel, dat later meer uitgebreid aan de orde komt, identificeert een oplosbaar en relevant probleem in het veld van onderzoek. De afstudeerder stelt onderzoekbare deelvragen aan de orde, bakent de grenzen van het onderzoek af, duidt de te benaderen gegevensbronnen aan en gaat in op de daartoe te gebruiken methoden en technieken. Bovendien wordt een tijdschema opgesteld en wordt een conceptindeling van de scriptiestructuur aangeboden.

Fase 3: Het onderzoek

In de derde fase van het afstudeeronderzoek wordt het merendeel van de onderzoeksactiviteiten uitgevoerd. Dat houdt tenminste de volgende werkzaamheden in: het lezen van documenten die betrekking hebben op het onderwerp; het verzamelen van nodig geachte gegevens en het analyseren van de gegevens in het licht van een logisch en wetenschappelijk houdbare redenering.

Fase 4: De scriptie

In de scriptiefase wordt het afstudeerverslag vervaardigd. Zonder uitpuittend te willen zijn dient de student in deze fase aandacht te schenken aan het beschrijven van het probleem; het introduceren van de gekozen werkmethode; het weergeven van de verzamelde gegevens; het trekken van conclusies en het doen van aanbevelingen.

Fase 5: De presentatie

In de vijfde en afsluitende fase vat de student de werkzaamheden, de bevindingen, de conclusies en aanbevelingen samen in een bondig overzicht. Dit overzicht moet worden aangevuld met relevant visueel en auditief ondersteunend materiaal. De laatste loodjes wegen vaak het zwaarst en dat blijkt wel eens bij het presenteren...

Observaties bij het afstudeerproces: zes stellingen

Met het oog op de beheersing van de doorlooptijd van het afstudeerproces – toch één van de meest voorkomende afstudeerproblemen – dienen afstudeerder en begeleider elkaar expliciet aan te spreken op de kwaliteit (en soms ook de kwantiteit) van zowel de afstudeerproducten als de begeleiding. Gezien het feit dat de nominaal-studerende vijfdejaars officier-cursisten (promotie 1993) aan de vooravond staan van hun afstudeerproces, is het nuttig om enkele opmerkingen te plaatsen die voortvloeien uit praktijkobservaties. Deze praktijkobservaties worden verwoord in een zestal stellingen, die moeten worden beschouwd als zogenaamde "do's". Dat wil zeggen: wanneer de afstudeerder tegen de stellingen zondigt, dan zal hij merken dat de kansen om het afstudeertraject op het gewenste tijdstip af te ronden beduidend ongunstiger worden!

Stelling 1	Product ≠ proces!
Stelling 2	Afstuderen is een project – handel overeenkomstig!
Stelling 3	Een doorwrocht onderzoeksvoorstel is het halve werk!
Stelling 4	Visualiseer structuren!
Stelling 5	In de beperking toont zich de meester!
Stelling 6	Afstuderen is manœuvreren

Figuur 2: zes stellingen

Stelling 1: Product ≠ proces

Wanneer een groep aankomende afstudeerders wordt gevraagd iets over het afstuderen te vertellen, dan zeggen zij in 9 van de 10 gevallen dat van hen wordt verwacht dat zij een afstudeerscriptie schrijven. Deze opvatting geeft aanleiding om te veronderstellen dat niet iedereen het onderscheid tussen het onderzoeksresultaat en het doen van onderzoek helder voor ogen heeft. Het is het afstudeerproces dat tot de gewenste afstudeerproducten leidt. In andere woorden: een gedegen scriptie schrijven is pas mogelijk wanneer een weloverwogen keuze voor een onderwerp is gemaakt, wanneer een doorwrocht onderzoeksvoorstel is opgesteld en wanneer de juiste onderzoeksactiviteiten zijn ontplooid!

Stelling 2: Afstuderen vereist projectmatig werken

Het afstudeerproces brengt met zich mee dat de officier-cursist voor het eerst zelfstandig verantwoordelijk wordt gesteld voor:

- het plannen van de (afstudeer)werkzaamheden;
 - het uitvoeren van de (afstudeer)werkzaamheden volgens de opgestelde planning;
 - het rapporteren over de activiteiten en de daaruit volgende resultaten;
 - het bewaken van de planning, de activiteiten, de resultaten en de rapportages;
- en, tenslotte:
- het ingrijpen wanneer planning en/of uitvoering niet conform verwachting geschieden.

Op basis van de bovenstaande kenmerken doet de afstudeerder er juist aan het afstudeerproces te beschouwen als een project. Hieruit vloeit voort dat een succesvolle afstudeeraanpak projectmatig werken vereist!

Stelling 3: Een doorwrocht onderzoeksvoorstel is het halve werk

De succesvolle projectaanpak staat of valt met de kwaliteit van het planningsdocument. Dat document wordt in het geval van het afstuderen het onderzoeksvoorstel genoemd. Met het schrijven van een dergelijk voorstel is ongeveer een derde van de totaal beschikbare afstudertijd gemoeid! Dat lijkt niet alleen veel, dat is het ook. Echter: telkenmale blijkt dat een hecht doortimmerd onderzoeksvoorstel leidt tot minder lange gegevensverzamelingsperiodes, kortere (scriptie)schrijftijden en, wellicht het belangrijkste, betere afstudeerproducten. Met andere woorden: elke in het onderzoeksvoorstel geïnvesteerde minuut betaalt zich met rente terug!

Figuur 3 geeft antwoord op de vraag welke onderwerpen in het onderzoeksvoorstel aan de orde komen. Bovendien wordt aangegeven hoeveel ruimte de afstudeerder ongeveer moet besteden aan de bespreking van de verschillende onderwerpen.

§1: Gegevens ($\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ A4)

- De (persoons)gegevens van de afstudeerder
- Relevante gegevens van de opdrachtgever
- Relevante gegevens van de afnemer

§2 Aanleiding ($\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ A4)

- De motivering van de keuze voor het onderwerp en
- Het ingaan op de achtergrond bij de probleemstelling/kernvraag

§3 Probleemstelling ($\frac{1}{2}$ -1A4)

- De probleemstelling (kernvraag) in het onderzoek en
- De daaruit afgeleide deelvragen alsmede
- Het vermelden van de eventuele aannames

§4 De methoden, de technieken en de informatiebronnen ($\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ A4)

- De methoden en technieken waarmee
- De informatiebronnen worden benaderd om gegevens/informatie te verkrijgen

§5 Het tijdschema ($\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ A4)

- Een globale aanduiding van de verwachte benodigde tijd per fase in het afstudeertraject
- Een schatting van de verwachte benodigde tijd per deelonderzoek in de fase "onderzoek"

§6 De hoofdstukindeling ($\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ A4)

- Een eerste inschatting van de structuur van de scriptie

Figuur 3: standaardstramien voor het onderzoeksvoorstel

Stelling 4: Visualiseer structuren

Het in het vorige punt besproken onderzoeksvoorstel geeft houvast in tijd, alsmede een overzicht van de werkzaamheden en een eerste indicatie voor een mogelijke scriptie(-indeling). Het is verstandig alle bedachte structuren te visualiseren met de daartoe geëigende schematechnieken (en de wijzigingen daarop bij te houden). Dit betekent bijvoorbeeld het tekenen van een tijdbalk en het weergeven van de scriptie opzet door middel van een hiërarchisch decompositieschema. Tevens wordt aangeraden schema's te vervaardigen die de mogelijke en verwachte verbanden tussen de deelonderzoeken benadrukken. Met een dergelijk "conceptuele schema" is de afstudeerder in staat om op één A4-pagina het onderzoek uiteen te zetten. (Immers: een afbeelding zegt meer dan 1000 woorden.) Daarnaast kan op basis ervan worden nagegaan of de deelvragen wel tot beantwoording van de centrale probleemstelling zullen leiden. Bovendien valt er in het algemeen de meest natuurlijke scriptie-indeling uit af te lezen. Doen dus!

Stelling 5: In de beperking toont zich de meester

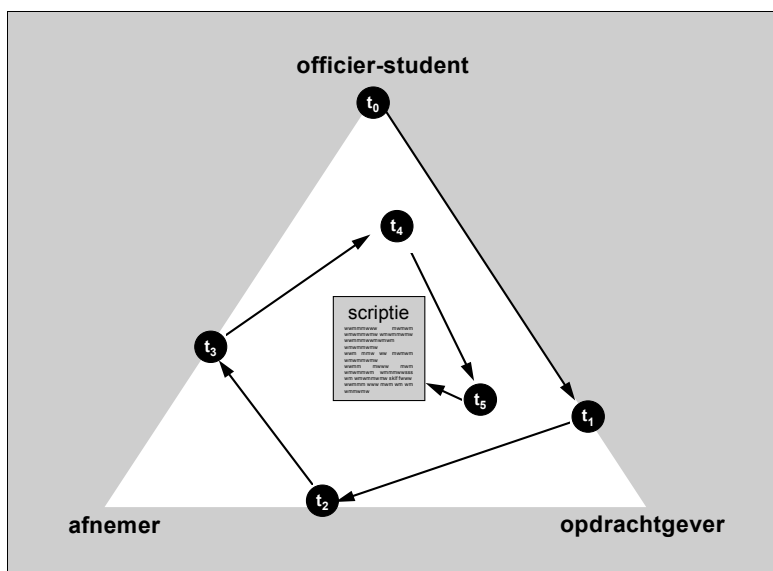
Het op tijd afronden van het afstudeerproces vereist dat de afstudeerder zich beperkt tot de essenties. Dat is beslist geen eenvoudige zaak aangezien de aandacht gelijkelijk verdeeld moet worden over een drietal aspecten:

1. De vorm, in de zin van de lengte en de reikwijdte van de scriptie. Algemeen geaccepteerd is de richtlijn dat de scriptie 50 $\pm$ 15 pagina's (exclusief bijlagen) lang is.
2. De inhoud, waarbij, ten aanzien van de scriptie, enerzijds de balans tussen detail en abstractie en anderzijds de inperking van het aandachtsgebied om voorrang strijden. Bovendien dienen in de voorgaande fase alleen die onderzoeksactiviteiten te worden uitgevoerd die aantoonbaar bijdragen aan de beantwoording van de probleemstelling.
3. De tijd die voor de uitvoering van elke fase van het afstudeerproces wordt uitgetrokken.

Stelling 6: Afstuderen is manœuvreren

Het afstudeerproces vindt plaats in een spanningsveld tussen de afstudeerder, de opdrachtgever en de afnemer. Dit spanningsveld ontstaat op het moment dat wordt nagedacht over de onderwerpskeuze en zal in alle andere fasen een rol van betekenis blijven spelen. Zo verenigt bijvoorbeeld de meest gewaardeerde scriptie de visies van alle partijen in het spanningsveld tot één consistent verhaal.

Tenslotte is het een natuurlijk gegeven dat de afstudeerder in de loop van het afstudeerproces verschillende posities in het spanningsveld inneemt. Dan weer is de mening van de opdrachtgever, dan weer de opinie van de afnemer doorslaggevend. Gezien de voorgaande stelling echter is het de bedoeling om, aan het einde van het afstudeerproces gekomen, qua resultaat ergens in het midden van het spanningsveld uit te komen! Met andere woorden: afstuderen is manœuvreren. Bovengenoemde observaties worden geïllustreerd door middel van figuur 4.

Figuur 4: het spanningsveld, de meest gewaardeerde scriptie en de verschillende posities in de tijd

Afsluiting

In het voorgaande is het afstudeertraject benaderd vanuit een procesgeoriënteerde visie. Tevens zijn een aantal stellingen geponeerd die werden gebaseerd op praktijkobservaties. Dat sommige aandachtspunten wel – maar vele andere niet werden besproken, moge de lezer duidelijk zijn. Daarom worden de onderstaande werken, bijvoorbeeld ter verkrijging van meer fase-specifieke informatie, ter lezing aanbevolen.

Geraadpleegde literatuur

- Baarda, D.B., M.P.M. de Goede en J. Teunissen (1995), **Basisboek kwalitatief onderzoek: praktische handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek**, Houten: Stenfert Kroese.
- **Bundel Onderwijsvoorschriften Koninklijk Instituut voor de Marine** (1997), Den Helder: Koninklijk Instituut voor de Marine.
- Dijk, D. van (1996), **Handleiding afstudeeropdracht KIM**, Den Helder: Koninklijk Instituut voor de Marine.
- Eco, U. (1986), **Hoe schrijf ik een scriptie?**, Amsterdam: Bert Bakker.
- Kuypers, G. (1992), **ABC van een onderzoeksopzet** (5e druk), Muiderberg: Coutinho.
- Swanborn, P.G. (1986), **Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek** (3e druk), Meppel: Boom.
- Verschuren, P.J.M. (1986), **De probleemstelling voor een onderzoek** (6e druk), Utrecht: Het Spectrum.

Over de auteur

Ten tijde van de publicatie van het artikel was LTZA 2 drs. I.M.F.J. Joutes werkzaam bij het Koninklijk Instituut voor de Marine te Den Helder.

Meer informatie

Voor meer informatie, of een reactie op dit artikel, zend u een email aan:

- idsert.joutes@implematiq.nl; website: <http://www.implematiq.nl>